

Др Дејан Гавриловић

асистент

Универзитет у Београду

Факултет спорта и физичког васпитања

dejan.gavrilovic@fsfv.bg.ac.rs

ЗНАЧАЈ ОБНОВЕ СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ 1920. ГОДИНЕ

Апстракт: Рат вођен крајем XVII века између хришћанских сила и Османског царства, покренуо је српски народ на сеобе, што ће довести и до нередовног стања у Српској/Пећкој патријаршији. Незавидна ситуација у којој се наша Српска црква доживела је врхунац 1766. године, када је султановим ферманом укинута Пећка патријаршија, чему је допринела и Васељенска/Цариградска патријаршија. Наредних век и по српске епархије су живеље раздвојено, најчешће под влашћу грчких епископа. Након Првог светског рата, стварањем Краљевине СХС, сазрели су услови за поновно успостављање Српске патријаршије. Свечано проглашење обнове реализовано је у Сремским Карловцима 1920. године. За двадесетогодишњи период између два рата, Српска црква је више урадила него вековима уназад. Забележен је велики неимарски рад у свим епархијама, чиме се уједињена црква спремила за нова искушења. У току Другог светског рата Српска патријаршија је доживела прогон и страдање. Окупаторска власт је у готово свим епархијама злостављала, протеривала или убијала вероучитеље, свештенике, монахе, али и епископе. Оснивањем „нових“ православних цркава, насилним запоседањем епархија СПЦ на територијама под јурисдикцијом Српске цркве, окупатори су покушали дељење верног народа и црквене организације. Након рата, нове власти су на различите начине наставиле континуитет притисака на СПЦ, нарочито подржавањем раскола. Обнова Српске патријаршије 1920. године засигурно представља догађај поновног скупљања енергије за континуитет српског народа на историјској сцени.

Кључне речи: Српска црква, Пећка патријаршија, обнова, краљ Александар, Сремски Карловци, изградња.

* * *

Велики бечки рат или Рат Свете лиге (1683–1699) је за последицу имао и турски прогон Срба, због њиховог савезништва са Хабзбурзима. На ратном

попришту које се протезало од Качаника до Будима страдао је значајан део српског становништва. Незавидан положај народа рефлектовао се и на Пећку патријаршију која је укинута 1766. султановим ферманом, чему је допринела и Цариградска патријаршија. Историјске и политичке околности након укидања Пећке патријаршије, условиле подељеност српских православних верника у границама неколико држава су и више црквених организација. Као последица сеоба Срба на територије Хабсбуршке монархије, почетком XVIII века створена је нова црквена организација – Карловачка митрополија, која је добила аутономију од стране пећког патријарха Калиника I. Све до уочи уједињења 1920. године, Цетињска митрополија је сачувала права која је имала као епархија Пећке патријаршије. Сходно политичким приликама, од укидања Пећке патријаршије па до обнове, Карловачка и Црногорска митрополија су деловале аутономно, док је статус Српске цркве у Србији прошао пут од јурисдикције Цариградске патријаршије, преко аутономности (1831) до званичне аутокефалности (1879). У истом периоду, под врховном духовном влашћу Цариградске патријаршије били су Срби у епархијама Босне, Херцеговине, Старе Србије и Македоније. Иако се након балканских ратова Српска црква вратила на територије Старе Србије и Македоније, канонски отпуст од Цариградске патријаршије није реализован. Након Великог рата, Далматинска и Боко-которска епархија припадале су Буковинској цркви. У наведеним црквеним статусима раздвојене епархије бивше Пећке патријаршије су дочекале крај Великог рата.¹

Обнова Патријаршије

Поновно подизање Српске православне цркве у ранг патријаршије реализовано је након Првог светског рата, у новоформираној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Уједињењем се значајна већина српског народа нашла у једној држави, те се приступило и уједињењу помесних цркава у једну Српску православну цркву, односно обнови Пећке патријаршије. Први корак присаједињењу Београдској митрополији извели су епископи из Босне и Херцеговине. Они су преко дабробосанског митрополита Евгенија Летице упутили молбе за уједињење и посредовање митрополита Димитрија и Владе Краљевства СХС у разговорима о канонском отпustu од Цариградске патријаршије, што би омогућило коначно уједињење са Београдском митро-

1 Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку*, Београд, 2007, 73; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве 2*, Београд, 2018, 281; Г. Петковић, Р. Пилиповић, П. Ђурђевић, М. Николић, *Стогодишњица од проглашења Српске Патријаршије, Уједињење Српске православне цркве после Првог светског рата*, Нови Сад, 2021, 13; Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд, 1986, 423; Љ. Дурковић-Јакшић, *Митрополија црногорска никада није била аутокефална*, Београд, 1991, 71.

полијом. Епископ далматинско-истријски Димитрије Бранковић упутио је молбу Синоду Карловачке митрополије да прими Далматинско-истријску и Боко-каторску епархију у црквену заједницу.

У Сремским Карловцима је 31. децембра 1918. одржана Прва конференција свих српских православних епископа на којој је саопштена одлука Карловачке митрополије о уједињењу са осталим црквеним областима у уједињеној држави СХС, успостављањем јединства у Српској патријаршији какво је постојало до 1766. године.²

Друга конференција српских православних архијереја сазвана је у Београду 26. маја 1919. године. На њој је између осталог изречено „духовно, морално и административно јединство свих српских православних црквених области...“³ О Духовима 1919. године, архијереји уједињене Српске православне цркве упутили су проглас у коме се каже: „Да су све наше обласне цркве равне по историјској слави и по услузи које су чиниле народу у столећима робовања, те према томе равне по праву и части. Зато смо и избегли уједињење цркве у виду потчињавања једне области другој, и извели смо уједињење на основи хришћанској, тако да се све покрајинске цркве сливају у једну вишу и потпуну целину.“⁴

На Трећој конференцији српских православних архијереја одржаној у другој половини 1919. године, наглашено је да је основни задатак обезбеђење канонског отпуста за српске православне епархије у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини од Васељенске патријаршије, као и Далматинске и Боко-каторске епархије од буковинског митрополита. Министарство вера је децембра 1919. обавестило Средишњи архијерејски сабор да су далматински митрополит Димитрије и свештеник Јањић постигли споразум са буковинским митрополитом др Владимиром Лептом да се Далматинска и Боко-каторска епархија одвајају од Буковинске цркве.⁵ На основу отпусног листа издатог 22. новембра 1919. године, Далматинска и Боко-каторска епархија су изнова прикључене Карловачкој митрополији. Конференција није радила у пуном капацитету, због болести митрополита Димитрија.⁶

2 Р. Веселиновић, *Уједињење покрајинских цркава и успостављање Српске патријаршије*, Српска православна црква 1920–1970, Београд, 1971, 14.

3 *Исто*, 15.

4 *Исто*, 16.

5 Архив Српске православне цркве (=АСПЦ), Средишњи Архијерејски сабор (=САС), ред 64, МВ-САС, 09. децембар 1919.

6 Г. Петковић, Р. Пилиповић, П. Ђурђев, М. Николић, *нав. дело*, 23.

Преговори са Цариградском патријаршијом о признању поновног успостављања Пећке патријаршије започели су средином августа 1919. године. Иако су Грци радосно примили изасланика „најпобожнијег владара“, како су ословљавали краља Александра, преговори нису текли „глатко“, те су завршени тек након пола године. Крајем марта 1920. године, у Цариграду је потписан споразум о уређењу односа између Св. Васељенске патријаршије, коју су заступали чланови Св. Синода Васељенске патријаршије, са Уједињеном Православном српском црквом и Краљевском владом Срба, Хрвата и Словенаца, коју је заступао изасланик Панта Гавриловић.⁷ У Споразуму стоји да је Цариградска патријаршија донела одлуку о присаједињењу српских епархија у Старој Србији,⁸ Македонији⁹ и Босни и Херцеговини,¹⁰ а које су биле под њеном јурисдикцијом, Аутокефалној уједињеној православној цркви Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. Такође, Свети Синод Цариградске патријаршије је одобрио и уједињење засебних српских митрополија: Србије, Карловачке и Цетињске у једну Свету аутокефалну Уједињену православну Српску цркву и „прима је као у Христу сестру, која има и ужива сва права аутокефалности и самосталности према прописима и реду Свете православне цркве.

Нова Конференција везана за уједињење српске цркве окупила је српске архијереје изнова 9. септембра 1920. године, када је и званично прогласила уједињење Српске цркве. Три дана касније, 12. септембра у Сремским Карловцима је на свечан начин проглашено успостављење Српске патријаршије, укинуте 154. године раније. Чин успостављања патријаршије изведен је уз присуство архијереја помесних српских цркава, тачније 14 епископа, значајног броја архимандрита, монаха и свештеника. Свечаност је увеличана топовским пуцњима, војничким фанфарама, као и присуством гардијских јединица са лепршавим застава и зеленим шпалирима.¹¹

Програм је почео свечаном архијерејском службом у карловачкој Саборној цркви, након чега се свештенство са верним народом упутило ка свечаној сали Митрополије. Сала је украшена сликама Паје Јовановића, Уроша Предића и Ђорђа Крстића, као и средњовековним реликвијама,

7 АСПЦ, САС, р. 67, Споразум, 31. март 1920.

8 Епископија Рашко-призренска.

9 Епископије: Скопска, Велешко-дебарска, Пелагонијска, Преспанско-охридска, део Воденске митрополије, Поленска, Митрополија Струмичка.

10 Епархије: Сарајевско-босанска, Херцеговачко-захумска, Зворничко-тузланска и Бањалучко-бихаћка.

11 Архив Југославије (=АЈ), Фонд 69, Министарство вера, Фасцикла 1–2, *Обнављање српске патријаршије*, Весник, 20. септембар 1920.

Мирослављевим јеванђењем; омофором, епитрахиљем, дрвеним крстом и кадионицом Св. Саве; покровом са ћивота Св. кнеза Лазара као и крстом цара Душана из Дечана.¹² У сали су литију дочекали бројни гости, руски загранични архијереји, пензионисани српски архијереји, администратори епархија, ректори богословија, изасланици царских лаври Жиче, Студенице, Хиландара, те свештеничка и монашка удружења, као и ученици основних и средњих школа. Министарство иностраних дела је учинило максималан напор да архимандрит Лукијан са Хиландара стигне у Сремске Карловце на свечаност,¹³ носећи са собом хиландарске средњовековне српске реликвије, заставу цара Душана као и пехар од слонове кости.¹⁴ Хор је дочекао архијереје са песмом “Царју Небесни”. Више свештеника носило је кадионице, међу којима је била кадионица Св. Саве.¹⁵

Значај уједињењу цркве дао је својим присуством и њен покровитељ престолонаследник Александар, који је са свитом дошао возом из Београда. Он је дочекан од министра вера, градоначелника Сремских Карловца, команданта Прве армије, припадника војске... Поворка распоређена у дванаест аутомобила кренула је, потом, ка свечаној сали Митрополије. Испред сале је престолонаследника дочекало 16 фрушкогорских монаха и два архимандрита. Након помазивања миром, Александар је прошао кроз шпалир гардиста и ушао у свечану салу. Место које је намењено за престолонаследника украшено је са две ретке српске реликвије и то: заставом цара Душана из 1346. године донетом са Свете Горе, као и заставом патријарха Арсенија III Црнојевића под којом су Срби кренули у сеобу крајем XVII века. Свечаност је почела читањем мотивисане одлуке о проглашењу и успостављању Српске патријаршије од стране митрополита Димитрија, а своју Прокламацију је прочитао и престолонаследник Александар, док је указ о проглашењу прочитао министар вера. Након отпеване државне химне, свечаност је настављена литијом до Саборне цркве где је одслужено благодарење. Догађај је завршен свечаним ручком.

12 АЈ, 69, Ф. 1–2, Проглашење патријаршије, Опис старина и декорација.

13 АЈ, 69, Ф. 1–2, Проглашење патријаршије, Министарство иностраних дела – Министарству вера, 04. септембар 1920.

14 Архимандрит Лукијан, изасланик манастира Хиландар, са јеромонахом Доситејем, кренуо је одатле у уторак, и у Београд стигао у четвртак ујутру. Носио је црвено-зелено-белу Душанову заставу облика правилног правоугаоника, у манастиру остављену децембра 1346. године. Такође, донео је један пехар од слонове кости запремине литар и по, са заклопцем и грбом. АЈ, Ф. 69, 1–2, Проглашење патријаршије, Министарство иностраних дела – Министарству вера, 08. септембар 1920.

15 АЈ, 69, Ф. 1–2, Обнављање српске патријаршије, *Проглас успостављења Српске патријаршије*, Службене новине 9. септембар 1920. .

У свом Прогласу, наследник престола Александар Карађорђевић је истакао: „Када је велики просветитељ и оснивач Српске цркве Свети Сава, син Стевана Немање „савакупитеља и обновитеља погибних страна отачаства свога“ стварањем независне српске Архиепископије и венчањем брата свога Светог Стевана краљевском круном, учврстио велико дело свог великог и мироточивог оца и обезбедио Србији духовну и политичку независност; и кад је под наследницима Немањиним и Савиним углавном извршено уједињење српског народа у једну државу; Српска православна црква је тада године 1346. подигнута Душаном Силним, а уз сагласност Сабора и по жељи народа, од архиепископије на ступањ патријаршије. Српска народна православна црква Светог Саве чувала је народност нашу кроз све векове, а патријаршија је остала симбол народног јединства чак и онда када се државно јединство распало и од једне постало више српских држава. С пропашћу српских држава пропала је за неко време и српска црквена независност. Али дух Светог Саве живео је и даље у Српској цркви и 1557. године под патријархом Макаријем обновљена је Пећка патријаршија, која је опет под турским господарством представљала и учврстила духовно и народно јединство православног српског народа. Доцније када је патријарх Арсеније Црнојевић у XVII веку био принуђен прећи у Карловце, Српска Патријаршија је продужила благотворну јеванђељску мисију и национални рад. Политичку судбину српског народа делила је вазда и Српска православна црква, тако да је насилно политичко разједињење довело до насилног црквеног разједињења. Сада, када је помоћу Божијом и снагом народа, потпомогнуто огромним жртвама православног свештенства, извршено је велико дело народног ослобођења и уједињења у једну државу, представници раздвојених цркава, вођени духом Светог Саве, богоносних и осталих светитеља и патријараха прогласили су јединство Српске православне цркве и васпостављене Српске патријаршије.

Потврдивши указом од 17. јуна 1920. године једнодушну одлуку свих српских православних архијереја из Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца о уједињењу свих православних цркава Краљевине, Ми данас потврђујемо и одлуку Св. Архијерског Сабора Православне цркве Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и проглашујемо васпостављање Српске Патријаршије, извршујући тако и други део Душановог завета.

Зато: У име Његовог Величанства Петра I по милости Божијој и вољи народној краља Срба, Хрвата и Словенаца и Александар наследник престола.“¹⁶

16 АЈ, 69, Ф. 1–2, Обнављање српске патријаршије, *Православним хришћанима Краљевине...* 12. септембар 1920.

Избор српског патријарха уследио је 12. новембра, исте године, у београдској Саборној цркви, на дан посвећен Св. краљу Милутину, када је од тројице кандидата¹⁷ за патријарха српског изабран митрополит Србије, Димитрије Павловић.¹⁸

Министарство иностраних дела известило је Канцеларију патријарха да ће 23. марта 1922. кренути изасланик цариградског патријарха носећи „Томос“ за Српску цркву. Такође је напоменуто да се од марта месеца у богослужењима Цариградске патријаршије име поглавара Српске цркве оловљава са патријарх.¹⁹ Званично писмо или томос од стране Цариградске патријаршије донет је у Београд 28. марта 1922. године. Изасланик васељенског патријарха, митрополит амасијски Герман је између осталог објавио уједињење Српске православне цркве и њено уздизање у Патријаршију.²⁰ Свети архијерејски сабор је тада донео одлуку да се Цетињска, Скопска и Сарајевска епархија подигну у степен Митрополије, а њихови епископи да носе титулу митрополита.²¹ Део финансијских обавеза према Цариградској патријаршији уручен је митрополиту Герману приликом његовог боравка у Београду,²² док је последња рата из Споразума измирена у октобру 1922. године.²³

Поновно подизање српске цркве у ранг патријаршије представљао је њен нови почетак. Искушењима отвореног унијаћења на територијама Карловачке митрополије, Далмације, Боке Которске али и Босне и Херцеговине дошао је крај. Такође, уједињењем Српске цркве заустављена је исламизација, као и бугаризације српског становништва у Босни и Херцеговини, односно у Јужној и Старој Србији. Задржавање епископа Васељенске патријаршије на различитим територијама епархија Пећке патријаршије од њеног укидања, представљало је плодно тло за различите негативне утицаје које је трпео српски народ у целом региону.

17 У конкуренцији за српског патријарха били су: митрополит Србије Димитрије Павловић, митрополит захумско-херцеговачки Петар Зимоњић, потоњи свештеномученик, и епископ пакрачки Мирон Николић. Р. Веселиновић, *нав. дело*, 22.

18 Р. Веселиновић, *нав. дело*, 22.

19 АСПЦ, Канцеларија патријарха (=КП), р. 82, МИД-КП, 21. и 23. март 1922.

20 АЈ, Фонд 370, Посланство Краљевине Југославије у Турској, Цариград, Анкара, Ф. 20, 50.

21 Г. Петковић, Р. Пилиповић, П. Ђурђевић, М. Николић, *нав. дело*, 42.

22 АСПЦ, САС, р. 82, КПМС-КП, 10. април 1922. (укупна исплаћена надокнада износила је 1.500.000 франака)

23 АЈ, 370-20, 226.

Заједница и неимарство

Уједињени српски народ у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца коначно је био ослобођен различитих негативних утицаја, који су угрожавали његов језик, писмо и културу, али и распарчавали српски духовни простор у претходном периоду. Уследио је период обнове српске духовности на целокупној територији Краљевине СХС, али и шире. После балканских и Великог рата Српска црква се налазила у незавидној ситуацији, јер је готово трећина свештеника умрло или погинуло. Такође, значајан број богомоља је уништен, те је у једном извештају епископа жичког Јефрема наведено: „... нарочито је непријатељ поскидао звона црквена и однео. Ни у Студеници, ни у Жичи нема ни једног звона, звечка означава службу Божију. Манастири су у веома рђавом стању, Аустромађари су уводили коње у лавру Студеницу...“²⁴ Изградња и обнова цркава и манастира у периоду од краја Првог, па до почетка Другог светског рата одвијала се постепено, сходно тешкој материјалној ситуацији, након страдања државе и народа у Великом рату. Најмањи број православних богомоља обновљен је и израђен је у првим годинама после рата²⁵ док је у период пред Други светски рат био далеко плодноснији.²⁶

Укупан број евидентираних подигнутих и обновљених цркава и манастира у епархијама СПЦ,²⁷ у периоду од две деценије, био је 707,²⁸ и то: 370 изграђених цркава, 15 манастира; 292 обновљене цркве и 30 манастира. Наведеном броју недостаје број изграђених и обновљених храмова у епархијама на територији Вардарске бановине, Горњо-карловачке, Захумско-херцеговачке, Црногорско-приморске, као и део података у Шумадијској и Америчко-канадској епархији. Да би се стекао комплетнији утисак о изградњи православних цркава неопходно је навести и помоћ државе и Двора у изградњи храмова Руске заграничне православне цркве у Краљевини СХС и иностранству. Министарство вера је одобрило помоћ за завршетак руске

24 М. Лечић, *Изградња и обнова цркава и манастира 1920–1941. године*, Српска православна црква 1920–1970, 65.

25 Године 1920. изграђене и обновљене су две цркве, 1921. године четири, а 1922. године осам.

26 Године 1935. изграђено и обновљено је четрдесет српских цркава, 1936. педесет и три, а 1938. чак седамдесет и четири.

27 Поједине епархије су новоформиране или укидане у току наведеног периода (1920–1941).

28 М. Лечић, *нав. дело*, 113.

цркве на Ташмајдану у Београду 1925. године,²⁹ док је помоћ за изградњу Руске цркве у Берлину упућена са Двора 1936.³⁰ као и 1937. године³¹. Такође, Двор је слао помоћ и за руску цркву у Женеви 1934.³² и 1936. године.³³ За опстанак руског манастира Пантелејмона на Светој Гори била је значајна помоћ СПЦ³⁴ и Двора.³⁵

Држање краља Александра било је важно како за Српску цркву тако и за цео православни свет. Протоколи Лозанске конференције сведоче да су представници југословенске државе утицали да седиште Цариградског патријарха остане у Цариграду, чије су право оспоравали Турци. Такође, краљ је штитио словенске монахе на Светој Гори, али и православље у Чехословачкој, које је деловало у оквиру СПЦ. Митрополит пољски Дионисије краља Александра је називао „заштитником тесног јединства свих православних цркава“.³⁶ Благонаклоност краља Александра према руској емиграцији и Руској заграничној православној цркви описана је у поздраву краљу са црквеног сабора РЗПЦ, одржаног у Сремским Карловцима, октобра 1924. године: „Руски епископи који су се састали на црквеном сабору у Сремским Карловцима поздрављају ваше величанство као поглавара братског народа који је примио тако великодушно учешће у судбини руских избеглица и шаљу своју искрену захвалност и молитвене жеље.“³⁷

Можемо претпоставити да је број изграђених и обновљених богомоља у међуратном периоду био већи од 1000. Двадесетогодишњи период за један народ и за његову цркву је кратко временско раздобље, али је између два светска рата Српска православна црква учинила више него у претходним вековима.

29 АЈ, 69-175-276, Решење о помоћи за довршење Руске цркве у Београду, 12. април 1925.

30 АЈ, Ф. 74, Краљев двор, Ф. 20, 357, Канцеларија Његовог Величанства, Министар Двора – Управнику Двора, 05. октобар 1936.

31 АЈ, 74-20, 362, Архиепископ Тихон – Двору, 05. октобар 1936.

32 АЈ, 74-20, 351, Министар Двора – Управнику Двора, 02. септембар 1934.

33 АЈ, 74-20, 535, Министар Двора – Управнику Двора, 04. март 1936.

34 М. В. Шкаровский, *Помощь Сербской Православной Церкви русскому монашеству Афона в 1920–1930-е годы*, Христианское чтение 2 (2019), 167–177.

35 АЈ, 74-20, 338, Патријарх – Министру Двора, 15. јануар 1931.

36 С. Троицки, *Верска политика Краља Ујединитеља*, Нови Сад, 1935, 18.

37 АЈ, 74-20, 304, Његовом величанству краљу Срба, Хрвата и Словенаца, 17. октобар 1924.

Неимарство народа, Двора и Владе Краљевине СХС/Југославије је обновило духовност, претходно оптерећену периодом од укидања Пећке патријаршије. Иако је покушај потписивања Конкордата Владе Краљевине Југославије са Ватиканом изазвао велику кризу у односима између СПЦ и Владе, свеукупни напредак Српске цркве у периоду између два рата био је задивљујући.³⁸

Владар Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, регент Александар, био је заштитник, покровитељ и неимар Српске цркве али истовремено и заштитник осталих вера у заједничкој држави. Примера ради, Римокатоличка црква је у Краљевини Југославији, поред осам богословија, имала и три богословска факултета,³⁹ док је међу становништвом исламске конфесије задржана надлежност шеријатских судија у породичним и наследним пословима. Сваке године државни буџет је предвиђао 100.000.000 динара за помоћ верским организацијама, са поделом сходно броју верника.⁴⁰

Двадесети век је био период покушаја реализовања словенске, односно југословенске идеје на територијамна којима је живео и српски народ. Значајну енергију Краљевина СХС, Краљевина Југославија је усмерила на заједничко деловање „троименог“ народа. Сходно ситуацији, кроз готово цео век (након 1920. године), као и након обнове Пећке патријаршије 1557. године, црква је изнова прихватила и реализовала задатке одржања српског националног идентитета у свим облицима Југославије.

Даља искушења

Испоставиће се и да су уједињење СПЦ (1920), изградња и обнова црква и манастира у периоду од 1920. до 1941. године, била својеврсна припрема за будућа искушења и страдање у току, али и након Другог светског рата. Ратне године донеле су прогон верног народа и свештенства у готово свим епархијама.⁴¹ Највеће страдање претрпљено је на територији Независне државе Хрватске, где је свих седам епископа протерано, интер-

38 Након „крвавих литија“ у којима су се сукобили свештенство и верници СПЦ са полицијом а из незадовољства парафирањем уговора са Ватиканом, председник Владе Милан Стојадиновић је 1. фебруара 1938. године изјавио: „...Да овај и овакав Конкордат неће више бити изнешен пред представништво на озакоњење...“. Б. Митић, *Српска црква у Југословенској краљевини*, Београд, 2018, 94.

39 У истом периоду Српска црква је имала један богословски факултет. С. Троицки, *нав. дело*, 14.

40 С. Троицки, *нав. дело*, 14.

41 У мађарској окупационој зони тадашњи епископ није страдао нити је протериван у периоду 1941–1945.

нирано или убијено.⁴² Такође, из бугарске окупационе зоне протерана су оба епископа, митрополит скопски Јосиф и епископ злетовско-струмички и администратор охридско-битољске епархије Викентије. Епископ далматински Иринеј је спроведен у италијанско заробљеништво у којем је боравио све до капитулације Италије 9. септембра 1943. године. Рашко-призренског епископа Серафима су ухапсиле албанске власти и интернирале у Тирану, где је умро 13. јануара 1945. године.⁴³ Од укупно 21 епархије у Краљевини Југославији, у пет окупационих зона, страдање и прогон је доживело 14 епископа!⁴⁴ Немачке власти су сурово убиле и архијереја СПЦ, епископа Чешке православне цркве⁴⁵ др Горазда Павлика. Заједно са два свештеника и више стотина верника спаљен је 4. септембра 1942. године.

Већ на почетку рата је ухапшен и патријарх Гаврило Дожић у манастиру Острог, након чега је уз малтретирање пребачен преко Сарајева у Београд. Ту је смештен у кућни притвор манастира Раковице, а затим у манастир Војловица. Незаинтересованост Немаца за прогон Српске цркве и пастве у НДХ описана је у разговору митрополита скопског Јосифа са немачким иследником у Београду, 12. маја 1941. године, који је истакао: „Хрватска је слободна држава, ми се у њене послове не можемо мешати.“⁴⁶ Окупационе власти су покушале оснивањем Хрватске православне цркве, као и Мађарске православне цркве да остваре убрзану асимилацију Срба из појединих области окупиране краљевине.⁴⁷ Пред крај рата у немачки логор Дахау спроведени су патријарх Гаврило Дожић и епископ жички Николај Велимировић.

42 За време Другог светског рата у Независној држави Хрватској убијени су митрополит добро-босански Петар Зимоњић, епископ горњо-карловачки Сава Трлајић и епископ бањалучки Платон Јовановић, док су се од последица мучења и малтретирања по пребацивању ван НДХ (на територију данашње Србије) упокојили епископ захумско-херцеговачки Николај Јокановић и митрополит загребачки Доситеј Васић. Протеран је и викарни епископ из Сремских Карловаца Валеријан Прибићевић, који се упокојио у току рата ван места службовања, а на његово место није могао доћи други архијереј. Прогонство је доживео епископ зворничко-тузлански Нектарије.

43 Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 594.

44 Љ. Дурковић-Јакшић, *Разарање организације Српске православне цркве за време Другог светског рата*, Српска православна црква 1920–1970, 183.

45 Чешка православна црква је од 20. септембра 1921. године била у саставу Српске православне цркве.

46 Ј. Цвијовић, *Мемоари, митрополит скопски Јосиф*, приредио В. Џомић, Никшић, 2008, 155.

47 *Исто*, 193.

Број свештеника, монаха и вероучитеља убијених на територијама које је контролисала НДХ је 219,⁴⁸ док је укупан број страдалих у свим епархијама СПЦ 515, и то: 409 свештеника, 97 монаха и 9 вероучитеља.⁴⁹

На основу страдања СПЦ у Другом светском рату, стиче се утисак да су окупатори и режим НДХ на територијама Краљевине Југославије казнили Српску цркву за доприносе уједињењу јужнословенских народа 1918. године, окупљених око Краљевине Србије, као око „Пијемонта“.

Нажалост, након ослобођења од Сила осовине, власти ФНРЈ (СФРЈ) су отворено или прикривено показивали негативан став према СПЦ, гледајући на њу као на ослонац бивше Краљевине Југославије. Изашавши из ратног мучеништва, Српска црква се нашла под тортуром нове власти Југославије.

За разлику од српске склоности ка поделама у политичком погледу, њену цркву краси историјска тежња ка очувању целине. У Васкршњој посланици митрополита Митрофана Бана, на Цетињу 1919. године, истакнуто је: „...При Воскресенију Христову, Ангел Господњи одвалио је камен од гроба Његова, а садашњи велики свјетски рат одвалио је тешки камен са косовске гробнице, те је уједињењем васцијелог српског народа, васкрсла некадашња Душанова и Лазарева држава...“⁵⁰ Уједињујуће силе у СПЦ, кроз историју, дефинитивно су дале значајну снагу опстанка српског народа на светској позорници. Дешавања у цркви не уклапају се у српску политичку историју, која је владика Раде преточио у стихове: „Великаши, проклете им душе, на комаде раздробиле царство...“⁵¹

Окупљање помесних српских епархија у заједничку Српску православну патријаршију (1920) је далеко више од првог, првенствено церемонијалног и титуларног утиска. Претходна, вишевековна искушења, која је српски народ нарочито претрпео од губитка независности, падом Смедерева, па све до Српске револуције 1804. године, истакле су Српску цркву као носиоца на-

48 Бањалучка: 66 свештеника и четири монаха; Горњокарловачка: 12 свештеника и три монаха; Дабробосанска: 16 свештеника и три монаха; Далматинска: 22 свештеника и пет монаха; Загребачка: осам свештеника и три монаха; Зворничко-тузланска: 36 свештеника и два монаха; Захумско-херцеговачка: 18 свештеника, 10 монаха и два вероучитеља; Пакрачка: девет свештеника. Д. Кашић, *Српска црква у тзв. Независној Држави Хрватској*, Српска православна црква 1920–1970, 183–204.

49 Д. Кашић, *Српска црква под немачком окупацијом*, Српска православна црква 1920–1970, 231.

50 Г. Петковић, Р. Пилиповић, П. Ђурђев, М. Николић, *нав. дело*, 74.

51 П. Петровић Његош, *Горски вијенац*, Београд, 2012, 17.

родног идентитета. Обновљење Пећке патријаршије (1557), дало је додатну снагу српском национу који је подјармљен трпео турску власт, али и фанариотске намерне или ненамерне духовне и „братске“ апетите. Потчињавање Пећке патријаршије под Цариградску патријаршију (1766) довело је већину Српске цркве под власт грчких епископа. Сличан положај Српске цркве био је у Аустријском царству, односно Аустро-Угарској. Повластице Срба које су добијане на основу учешћа у рату, на страни Хабзбуршке државе, неретко нису оствариване. У границама Хабзбуршке монархије/Аустро-Угарске српским епархијама је нуђено унијаћене (признавање папе за врховног црквеног поглавара), уз подршку државног апарата. Међутим, искушења нису сломила дух Српске цркве, која је доживела поновно васкрсење 1920. године.

Значај обнове Патријаршије у интервју „Правди“ оценио је епископ Николај Велимировић: „Свечаности у Карловцима нису обичне церемоније. Оне носе у себи дубљи значај и мистичнију симболику, него што се то оком може видети и ухом може чути. Њима се као небесним печатом запечаћује дуго жељена и скупо плаћена слобода српског православног народа... Наук историје је у томе да се ништа духовно не може силом физички и заувек угушити. Насиље над духом даје духу само већи полет и сјај. Све што су насилници мислили да су на Балкану сахранили у гроб заувек, васкрсава у наше дане. Обновљење наше Патријаршије, управо није обновљење неког васкрснуће... Српска држава пропадала је неколико пута, Српска црква од времена Св. Ђирила и Методија никада није пропадала. Она не може пропасти, јер хришћанска идеја не може пропасти. Она носи вечност у себи, док је држава израз времености... Кад је Лазар издисао на Косову он није имао шта да остави свом народу у аманет до идеју хришћанску-небеско царство. Лазарев аманет су српски патријарси носили преко три столећа кроз пустињу ропства, мрака и ужаса. Тај аманет је тријумфално изнешен на светлост у знаку ослобођења и сада он тријумфује у спољашњој симболици и сјају у Карловцима.“⁵²

Успостављање Српске патријаршије, под покровитељством регента Александра, испоставиће се, имаће далеко већи национални значај од самог политичког уједињења српског народа у једну државу Срба, Хрвата и Словенаца. Изградња храмова и обнова духовности у кратком веку Краљевине Југославије представљала су најбољу припрему за даља национална искушења која појављују у годинама Другог светског рата, потом у новоформираној СФРЈ. Уједињење епархија Српске цркве и поновно успостављање Пећке Патријаршије, након Првог светског рата, засигурно представља догађај од значаја за српски народ.

52 Н. Велимировић, *Света Патријаршија*, Правда, 12. 09. 1920.

РЕФЕРЕНЦЕ

Необјављени извори

Архив Југославије (АЈ)

1. Краљев Двор (74)
2. Посланство Краљевине Југославије у Турској, Цариград, Анкара (370)
3. Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (69)

Архив Српске православне цркве (АСПЦ)

1. Канцеларија Патријарха (КП)
2. Средишњи Архијерејски Сабор (САС)

Објављени извори

1. Ј. Цвијовић, *Мемоари, митрополит скопски Јосиф*, приредио В. Џомић, Никшић, 2008.

Периодика

1. *Правда*

Литература

1. Р. Веселиновић, *Уједињење покрајинских цркава и васпостављење Српске патријаршије*, Српска православна црква 1920–1970, Београд, 1971, 13–35.
2. Љ. Дурковић-Јакшић, *Разарање организације Српске православне цркве за време Другог светског рата*, Српска православна црква 1920–1970, Београд, 1971, 181–182.
3. Исти, *Митрополија црногорска никада није била аутокефална*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1991.
4. Д. Кашић, *Српска црква у тзв. Независној Држави Хрватској*, Српска православна црква 1920–1970, Београд, 1971, 183–204.
5. Исти, *Српска црква под немачком окупацијом*, Српска православна црква 1920–1970, Београд, 1971, 225–236.
6. М. Лечић, *Изградња и обнова цркава и манастира од 1920. до 1941. године*, Српска православна црква 1920–1970, Београд, 1971, 66–125.
7. Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд, 1986.
8. Б. Митић, *Српска црква у Југословенској краљевини*, Београд, 2018.
9. Г. Петковић, Р. Пилиповић, П. Ђурђевић, М. Николић, *Стогодишњица од проглашења Српске Патријаршије*, Нови Сад, 2021.
10. П. Петровић, Његош, *Горски вијенац*, Београд, 2012.
11. Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку*, Београд, 2007.

12. Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве 2*, Београд, 2018.
13. С. Троицки, *Верска политика Краља Ујединитеља*, Нови Сад, 1935.
14. М. В. Шкаровский, *Помощь Сербской Православной Церкви русскому монашеству Афона в 1920–1930-е годы*, Христианское чтение 2 (2019), 167–177.

THE SIGNIFICANCE OF THE RESTORATION OF THE SERBIAN PATRIARCHY IN 1920

Summary:

The united force of the Serbian Orthodox Church has certainly given an important strength to the Serbian people as the part of the world historical stage. The union of the local Serbian eparchies into one Serbian Orthodox Patriarchy in 1920, represents more than just a ceremonial and titular meaning. Previous trials and temptations throughout the centuries suffered by the Serbian people because of the loss of the independence, starting from the fall of Smederevo to the First Serbian Uprising in 1804, made the church a bearer of the national identity. The restoration of the Patriarchate in Peć in 1557 gave the people new strength which have already suffered under the Turkish authority, but also due to the intentional or unintentional intentions of the Phanariots. Unlawful submission of the Patriarchate in Peć to the Patriarchate in Constantinople in 1766, enabled the Greek episcopos to take govern of the Serbian Church. The Greek episcopos were alienated from the people so there was a void between the people and themselves. Together with Turkish intentions they tried to change not just people's religion but sometimes their nationality as well. Similar position of the Serbian Church was in Habsburg Monarchy. There, the privileges that the Serbs gained fighting in war on their side, were often denied. The Serbian eparchies in the Habsburg Monarchy were offered unification, the admission of Pope as their supreme head. That was supported by the official government.

However, all these trials and temptations didn't break the spirit of the Serbian Church which was restored again after the World War I, in 1920. This restoration took place under the patronage of Regent Aleksandar Karadjordjević and will have greater importance than the political union of the Serbian people into one country – the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Although this country was short-lived, temples were built and spirituality restored during its existence. That will be the best preparation for further temptations and hard times that will come during World War II. The period between 1941 to 1945

would be a time of new martyrdom of the Serbian Church. Unfortunately, when the war ended, and new country was formed – The Socialist Federative Republic of Yugoslavia, it will show an open animosity towards the Serbian Church. The union of the eparchies of the Serbian Orthodox Church and the restoration of the Patriarchate after World War I, are most certainly events of enormous importance for the Serbian people.